

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎี

ในส่วนของทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่อง "ปัจจัยของการเข้าร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนาของชาวพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดอัมพวัน ตำบลพรหมบุรี อำเภอพรหมบุรี จังหวัดสิงห์บุรี เป็นการศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา ดังนั้นจึงได้นำทฤษฎี แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาประกอบการศึกษาดังนี้

1. ทฤษฎีการมีส่วนร่วม รวมถึงปัจจัยด้านเศรษฐกิจวัฒนธรรม ลักษณะทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อม
2. ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ
3. ทฤษฎีบทบาท

1. ทฤษฎีการมีส่วนร่วม (Participation Theory)

นิรันดร์ จงวุฒิเวทย์ (2527 : 183) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การเกี่ยวข้องกันทางด้านจิตใจและอารมณ์ ซึ่งผลรวมของการเกี่ยวข้องเป็นเหตุเร้าใจ ให้กระทำการบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึก ร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

Reeder W. William (1974) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การมีส่วนร่วมในการปะทะสังสรรค์ซึ่งรวมถึง การมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคลและการมีส่วนร่วมของกลุ่ม

ปัจจัยที่ทำให้ประชาชนเข้าร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา

นิตา ชูโต (2525 : 3-30) กล่าวว่า "ปัจจัยที่ทำให้ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา พบว่า กิจกรรมที่ผู้เข้าร่วมนิยมและศรัทธามากที่สุดคือ กิจกรรมทางพุทธศาสนา โดยให้เหตุผลของการเข้าร่วมในกิจกรรมเพราะ "ความศรัทธา" ทำให้จิตใจบริสุทธิ์คลายกังวล ทั้งยังมีโอกาสพบปะเพื่อนฝูงอีกด้วย"

พัฒนา บุญรัตน์ (2524 : 92) กล่าวว่า "ผู้นำชุมชนเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถจูงใจประชาชนให้มีความคิดเห็นคล้อยตาม โดยลงมือทำอย่างใดอย่างหนึ่ง จนนำกลุ่มไปสู่จุดหมายปลายทางได้จนเป็นผลสำเร็จ"

กรรณิการ์ โอมุฒ (2526 : 43) ได้ทำการศึกษาปัจจัยที่ทำให้ผู้นำชุมชนได้รับความนิยมนับถือจากประชาชน การวิจัยดังกล่าวพบว่า "การกระทำตนเป็นผู้เสียสละ มีความเมตตากรุณา และให้ความช่วยเหลือแก่บุคคลทั่วไปทุกกรณี เป็นเหตุทำให้ผู้นำได้รับความนิยมนับถือสูงสุด"

Nelson, G.K. (1972 : 1970-177) ได้ทำการศึกษา ทำไมบุคคลจึงเข้าร่วมกับองค์กรทางศาสนามากขึ้น คำตอบที่ได้ก็คือ ผลทางด้านจิตใจและพบว่า คนที่เข้าร่วมกับองค์กรทางศาสนามาก เป็นผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับกลาง ส่วนบุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับสูง มักจะเข้าหาองค์กรศาสนา ในแง่ผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าอย่างอื่น

Goodenough (1966) และพัฒนา บุญรัตน์ (2517 : 145) มีความเห็นคล้ายกันว่า "การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้น เมื่อพวกเขาเรียนรู้ถึงผลประโยชน์โดยตลอดตั้งแต่ขั้นการร่วมวางแผนโครงการ การเสียสละกำลังแรงงาน วัสดุ หรือทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ๆ เมื่อเขาได้รับการเข้าร่วมจะเกิดการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ระหว่างผู้เข้าร่วมด้วยกันหรือได้รับความช่วยเหลือจากผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ ด้วย"

กิริติ ศรีวิเชียร (2526 : 1) กล่าวว่า วัดในพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยหรือชุมชนเป็นอย่างมาก สารสำคัญดังกล่าวเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา คือ

1. วัดเป็นสถานที่สำคัญสำหรับชาวบ้านส่งลูกบุตรมารับใช้พระสงฆ์ และรับการฝึกอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาต่าง ๆ ตามที่มีสอนในสมัยนั้น
2. วัดเป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจน ได้มาอาศัยเลี้ยงชีพ และศึกษาเล่าเรียน
3. วัดเป็นสถานพยาบาลรักษาผู้เจ็บป่วย ตามภูมิรู้ของคนในสมัยนั้น
4. วัดเป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง
5. วัดเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์หย่อนใจ และหาความรู้เพิ่มเติม
6. วัดเป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ไขปัญหาชีวิตของครอบครัวและความทุกข์ต่าง ๆ
7. วัดเป็นศูนย์กลางศิลปกรรม
8. วัดเป็นศูนย์กลางบริหารหรือปกครองที่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เรียกลูกบ้านมาประชุมบอกแจ้งกิจกรรม
9. วัดเป็นคลังเงินสดสำหรับเก็บของใช้ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเวลาถึงงานที่วัดหรือที่บ้าน
10. วัดเป็นสถานที่ที่ประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมทางพุทธศาสนา ให้บริการด้านพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาในระยะต่าง ๆ ของชีวิต

Cohen & Uphoff (1977: 7-19) ได้กล่าวถึง การเข้าร่วมในกิจกรรมของประชาชนบางประการ ที่เกี่ยวข้องกับการเข้าร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา ผู้เข้าร่วมจะมีส่วนร่วมมากหรือน้อยเพียงใดนั้น อาจขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อมจำแนกได้ดังนี้

1. ปัจจัยทางด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม (Physical and Environment Factors) เช่น มีเส้นทางคมนาคมไม่สะดวกอยู่ห่างไกลความเจริญ

2. ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Factors) เช่น ประชาชนมีฐานะยากจนจะต้องทำกิน เงื่อนไขการเช่าที่ดินอาจจะทำให้เกษตรกรผู้เช่าที่ดินทำกิน จะต้องผูกมัดอยู่กับข้อตกลงของเจ้าของที่ดิน คือจะต้องริบสร้างผลผลิตเพื่อชดใช้ให้เจ้าของที่ดิน ปัญหาหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมเงินเพื่อมาลงทุนในการเกษตร รวมทั้งเป็นค่าใช้จ่ายภายในครอบครัวจากแหล่งเงินก็คือพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่น

3. ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม (Culture Factors) ประชาชนในชุมชนอาจมีค่านิยมหรือทัศนคติที่แตกต่างกันออกไป เนื่องด้วยผู้เข้าร่วมในกิจกรรมมีความหลากหลายอาชีพ ดังนั้นผลประโยชน์และความสนใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรม ก็ย่อมมีความแตกต่างกันไปด้วย

การจัดบริเวณวัดให้มีความสะอาด สะดวก สบาย ร่มรื่น ให้พุทธศาสนิกชนที่ผ่านไปผ่านมาพบเห็น เป็นการดึงดูดจิตใจให้มาแล้วต้องกลับมาอีก ดังคำสั่งสอนเผยแพร่ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 7 ประการในพุทธพจน์ วิสุทฺธิ 1/161, วินย.อ. 1/524, ม.อ 3/570 ดังต่อไปนี้

1. อวาสาสัปปายะ คือ ที่อยู่สบาย ทำให้วัดเป็นอารามที่รื่นรมย์ เจริญตา สบายใจแก่ผู้ที่ได้พบเห็น เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งทางวัตถุและจิตใจ มีการแบ่งเขตของพระภิกษุสามเณรกับฆราวาส และมีทำเลที่เงียบสงบในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

2. โภชนสัปปายะ คือ มีที่ฉันอาหารรวมของพระภิกษุสามเณรเป็นแห่งเดียวกัน เพื่อขจัดความขัดแย้งและก่อให้เกิดความสามัคคีธรรม

3. บุคคลสัปปายะ คือ (พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และเด็กวัด) มีการจัดที่อยู่ให้เหมาะสมตามสถานภาพ (Status) ไม่ปนเปกันโดยแบ่งที่อยู่ของพระภิกษุสามเณรกับแม่ชีและผู้ปฏิบัติธรรมอย่างเด็ดขาด

4. ธรรมะสัปปายะ คือ มีธรรมะเป็นที่สบายจุดมุ่งหมายของวัดคือ เป็นสถานที่เผยแพร่พุทธศาสนา และการปฏิบัติธรรมอย่างเหมาะสม

5. โคจรสัปปายะ คือ มีแหล่งอาหารที่เพียงพอเหมาะสม เช่น หมูบ้านหรือชุมชนที่มีอาหารบริบูรณ์ที่อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลจนเกินไป

6. อุตุสัปปายะ คือ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหมาะสม เช่น ไม่หนาวจัดจนเกินไป ไม่ร้อนจัดจนเกินไป หรือมีฤดูหนาวอันยาวนานทำให้ไม่สามารถไปร่วม

ประชุมได้ตลอดปี

7. อริยาบถสี่ปายะ คือ มีสถานที่ที่อริยาบถที่เหมาะสม เช่น บางคนถูกกับการเดินจงกรม บางคนถูกกับการนั่งปฏิบัติธรรม เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปในแง่ความหมายของ "ปัจจัยของการเข้าร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนาของชาวพุทธ" ในทัศนะของผู้วิจัยหมายถึง "การที่ประชาชน กลุ่ม หรือชุมชน ได้เริ่มต้นเข้าร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนาปัจจัยที่สำคัญคือ ปัจจัยด้านพฤติกรรมและบุคลิกภาพในตัว พระสงฆ์เจ้าอาวาส ปัจจัยด้านความเป็นผู้นำ ปัจจัยทางด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม ที่มีผลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมในกิจกรรมทางพุทธศาสนา ในการเข้าร่วมนั้นประชาชนได้พัฒนาจิตใจ เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเพื่อเสริมสร้างจิตใจให้มีคุณภาพ มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ซึ่งแสดงออกได้ทางกาย วาจา ใจ เป็นการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง"

2. ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ (leadership theory)

ในการศึกษาปัจจัยของการเข้าร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนาของชาวพุทธ ได้อาศัยความหมายของผู้นำ คุณลักษณะของผู้นำ บทบาทของความเป็นผู้นำ โดยจะนำเสนอตามลำดับดังนี้

ความหมายของผู้นำ (leadership)

T.N. Whitehead (1936 : 68) กล่าวว่า "ผู้นำ คือบุคคลที่ได้รับการคัดเลือกจากบุคคลอื่นในกลุ่ม และเป็นบุคคลที่สามารถช่วยเหลือในสิ่งที่ผู้อื่นร้องขอ และสามารถชี้แนวทางให้ผู้อื่นกระทำตาม โดยผู้ตามให้ความเชื่อฟัง"

Raymond J. Burby (1972 : 43-46) กล่าวว่า "ผู้นำคือ บุคคลที่สามารถชักจูงให้คนอื่นปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้ตามมีความเชื่อมั่นในตัวเอง สามารถช่วยคลี่คลายความตึงเครียดต่าง ๆ ลงได้ และนำกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้"

พัทธา สายหู (2510 : 56-57) กล่าวว่า "ผู้นำในชุมชนคือ ผู้ที่ก่อให้เกิดมีการกระทำขึ้นในหมู่ผู้ตาม ผู้นำเป็นผู้ริเริ่มความคิดแล้วถ่ายทอดความคิดนั้น ให้ผู้ตามรับไปปฏิบัติ วิธีการถ่ายทอดความคิดอาจทำได้ด้วยบอกเล่าโดยตรงให้ผู้ฟังรับไปปฏิบัติ หรือด้วยการแนะนำขั้นตอน ให้มีการปรึกษาหารือในหมู่ผู้ตาม หรือด้วยการชี้ปัญหาและให้ผู้ตามคิดหาหนทางที่จะกระทำตามความสมัครใจ ตามหลักการแล้ว ความคิดจะเริ่มต้นจากผู้นำและกระทำสำเร็จลงแล้ว ด้วยการปฏิบัติตามของผู้ตาม"

จิรพรรณ กาญจนจิตรรา (2521 : 47) กล่าวว่า "ผู้นำหมายถึง ผู้ที่มีความรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง อันเป็นที่ต้องการในการดำเนินงานของกลุ่ม และสามารถนำความรู้ที่ช่วยนำกลุ่มให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตั้งไว้ ผู้นำส่วนใหญ่จะมีบุคลิกภาพเด่นชัด มีความรู้ความสามารถเป็นพิเศษในชุมชน หรือในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นผู้ที่สามารถชักจูงใจประชาชนให้มีความคิดเห็นคล้อยตาม และลงมือทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง จนนำกลุ่มไปสู่จุดหมายปลายทางได้เป็นผลสำเร็จ"

ในการศึกษาเกี่ยวกับผู้นำอาจจะจำแนกลักษณะของผู้นำออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ผู้นำอย่างเป็นทางการ (formal leadership) และผู้นำแบบไม่เป็นทางการ (informal leadership) ผู้นำแบบไม่เป็นทางการนี้มีอิทธิพลต่อชาวบ้านมาก ชาวบ้านจะให้ความเคารพยกย่องให้ความเชื่อถือ ทั้งนี้เนื่องจากวิธีการเข้าถึงชาวบ้านอย่างเป็นกันเอง มีความเห็นอกเห็นใจและให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านเป็นอย่างดี มีการติดต่อสัมพันธ์แบบตัวต่อตัวระหว่างชาวบ้านและกลุ่มเหล่านี้จะมีศูนย์กลางอยู่ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งจะกลายเป็นผู้นำแบบไม่เป็นทางการของหมู่บ้านนั้น บุคคลผู้ซึ่งเป็นผู้นำแบบไม่เป็นทางการได้แก่ เจ้าอาวาสวัด ครูใหญ่ กำนัน เป็นต้น ในสังคมไทย ผู้นำควรมีคุณสมบัติเฉพาะ ทำให้การเป็นผู้นำมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นคือ ผู้นำจะต้องมีความกระตือรือร้น อุทิศตนเพียร มีความซื่อสัตย์เสียสละเพื่อส่วนรวม และต้องมีพฤติกรรมน่าเชื่อถือ ผู้นำที่มีความกระตือรือร้น จะเป็นผู้นำไปสู่ความสำเร็จ ถ้าหากผู้นำขาดความกระตือรือร้นก็จะ เป็นอุปสรรคขัดขวางการดำเนินงานชาวบ้าน จะทำให้การทำงานของผู้นำไม่ได้รับความสำเร็จ

จากความหมายของผู้นำดังกล่าวอ้างมานี้กล่าวโดยสรุปได้ว่า ผู้นำคือ บุคคลใดก็ตาม ที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่น อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งสามารถทำให้บุคคลอื่นยอมรับ และปฏิบัติตาม เพื่อให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย ดังนั้นคุณสมบัติของผู้นำคือ ความสามารถ ความน่าเชื่อถือ ที่สมาชิกยอมรับนับถือ ให้ความเคารพเชื่อฟังปฏิบัติตาม สามารถให้ความช่วยเหลือผู้อื่นในสิ่งที่ผู้อื่นร้องขอ

คุณลักษณะของผู้นำ (leadership)

Elizabeth Hurlock (1950 : 428-429) กล่าวว่า "ลักษณะของผู้นำมักจะมีลักษณะเป็นที่นิยมชมชอบของบุคคลอื่น (แต่ไม่ได้หมายความว่า ผู้ที่มีลักษณะเช่นนี้จะเป็นผู้นำทุกคน) มีความสามารถในการปรับตัวได้ดี มีความสามารถในการใช้สมองมีสติปัญญาในการพิจารณาตัดสินใจ มีความรับผิดชอบและไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคและไม่เห็นแก่ตัว"

Ralph M. Stogdill (1961 : 6) ได้ทำการสรุปลักษณะผู้นำว่า "ผู้นำที่มีความสามารถทางด้านสติปัญญา มีความรับผิดชอบและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมมีความคิดริเริ่ม มีความพากเพียรพยายามเชื่อมั่นในตัวเอง มีความตื่นตัวและหยั่งรู้สถานการณ์ มีศิลปะและความสามารถในการพูดให้คนอื่นคล้อยตามจะเป็นที่นิยมชมชอบของบุคคลอื่น

Max Weber (1947 : 328-368) กล่าวว่า การที่คนจะยอมรับนับถือความเป็นผู้นำของคน ๆ หนึ่ง หรือยอมรับว่าคน ๆ หนึ่งมีความชอบธรรม (legitimacy) ที่จะสั่งการใด ๆ ให้คน ๆ หนึ่งทำตาม ผู้นำสั่ง จะเกิดขึ้นได้ 3 ประเภท คือ

1. อำนาจตามเหตุผล (rational authority) หมายถึง ผู้นำยอมมีสิทธิออกคำสั่งให้ผู้อื่นปฏิบัติตามได้ อำนาจสั่งการนี้เกิดจากตำแหน่งของผู้นำ มิได้เกิดจากตัวคน ถ้าคน ๆ หนึ่งพ้นจากตำแหน่งอำนาจสั่งการก็สิ้นสุดด้วย และใครก็ตามที่มาดำรงตำแหน่งแทน ก็จะมีอำนาจสั่งการได้ทุกคน ในสังคมสมัยใหม่มีแนวโน้มที่จะมีการใช้อำนาจแบบนี้มากขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะเป็นอำนาจที่มีการกำหนดไว้เป็นระเบียบแบบแผนแน่นอน เป็นพิธีการ (formal) หน่วยงานหรือองค์กรธุรกิจต่าง ๆ จึงกำหนดอำนาจชนิดนี้ขึ้นมาเพื่อใช้ในการปกครองบังคับบัญชา ผู้นำใน

หน่วยงานแบบเป็นทางการนี้เรียกว่า legal leaders คือ เป็นผู้นำแบบใช้พระเดช คือใช้อำนาจที่ได้มาตามตัวบทกฎหมายหรือระเบียบแบบแผน จนในบางครั้งอาจจะขาดความยืดหยุ่นในการปฏิบัติให้สอดคล้องเข้ากับเหตุการณ์

2. อำนาจบารมี (charismatic authority) คำว่า บารมี ในที่นี้ หมายถึง คุณลักษณะหรือบุคลิกภาพที่ผิดจากบุคคลธรรมดา และได้รับการยกย่องว่าเหนือกว่าบุคคลอื่น เป็นบุคคลที่หายากจึงได้รับการยกย่องให้เกียรติ อำนาจชนิดนี้มีลักษณะดังนี้

1. เป็นอำนาจที่เกิดขึ้นและคงอยู่ด้วยการยอมรับจากผู้อื่น อาจจะมีการแสดงความสามารถเป็นพิเศษ เพื่อเป็นการพิสูจน์จนบุคคลอื่นยอมรับ เช่น การแสดงฤทธิ์หรือการแสดงความเป็นอัจฉริยะจนเป็นที่ประจักษ์ ผู้ที่ยอมรับอำนาจนี้จะมีความจงรักภักดีเพราะเกิดศรัทธาปลาบปลื้มหรือมิฉะนั้นก็เพราะเพื่อการเป็นที่พึ่งในทางจิตใจ

2. เมื่อยอมรับอำนาจชนิดนี้แล้วจะเกิดความรู้ว่าเป็น "หน้าที่" ในการทำงานที่ต้องปฏิบัติตามคำบงการของผู้มีอำนาจนั้น

3. ผู้ที่เข้าร่วมเป็นสาวกหรือผู้ติดตาม (follower) เข้ามาด้วยความสมัครใจในทางพุทธศาสนาเรียกว่าเป็นบิณฑบาต คนเหล่านี้จะได้รับมอบภาระกิจ (mission) ให้ทำโดยขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของผู้นำและจะไม่มีคำตอบแทนให้ จะใช้ชีวิตอยู่ด้วยกันด้วยความสมัครใจ ในขณะที่เดียวกันผู้นำซึ่งมีอำนาจชนิดนี้ก็จะไม่แสวงหากำไรจากการทำงานหรือรายได้กิจวัตรประจำวัน ผู้นำจะดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยศรัทธา จากผู้นำสิ่งของมามอบให้

4. ผู้นำที่มีอำนาจชนิดนี้จะมีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง มีการตั้งกฎเกณฑ์ และเรียกร้องให้บริวารปฏิบัติตามภารกิจ แม้ในบางอย่างอาจจะแตกต่างจากขนบธรรมเนียม หรือแบบแผนเดิมก็ตาม ดังนั้น อำนาจนี้จึงไม่อาจจะเข้าใจได้ด้วยเหตุผล และอาจจะได้ยึดถือตัวอย่างการปฏิบัติที่มีมาก่อน แล้วตามขนบธรรมเนียมประเพณีก็ได้

5. อำนาจชนิดนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ชนิดที่เรียกว่า "การปฏิวัติ" ในความคิดเห็นหรือทัศนคติเก่า ๆ ผู้นำที่มีอำนาจชนิดนี้จะมีบารมี และดำรงอยู่ได้ด้วยแรงศรัทธา และการกระทำของตนเป็นที่ชื่นชมของคนอื่น อำนาจชนิดนี้จะมีอยู่ในผู้นำทางศาสนา หรือศาสนาของศาสนาต่าง ๆ เป็นต้น

การแบ่งอำนาจประเภทดังกล่าวนี้ เป็นที่มาของผู้นำแบบใช้พระคุณ (charismatic leaders) ซึ่งหมายถึงผู้นำที่มีอำนาจและศิลป์ในการที่จะสามารถชักจูงใจให้บุคคลทั้งหลายทั้งปวงปฏิบัติตามที่ตนพึงประสงค์ได้ โดยเฉพาะการสนับสนุนแก่ตนเอง แม้ตัวผู้นำมิได้มีอำนาจตามตัวบทกฎหมายก็ตาม หากการปฏิบัติตามความประสงค์ของผู้นำ เกิดจากความศรัทธาและภาวะทางจิตใจเป็นสำคัญ ผู้นำแบบนี้มีพฤติกรรมไปในทางอ่อนโยนละเมียดละไม เห็นอกเห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชาและผู้ร่วมงาน มุ่งสร้างมนุษยสัมพันธ์แก่ผู้ใต้บังคับบัญชาและผู้เกี่ยวข้อง โดยทั่วไป

3. อำนาจตามธรรมเนียมประเพณี (traditional authority)

อำนาจชนิดนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง ดังนั้นผู้ที่ปฏิบัติตามและอยู่ในกรอบของธรรมเนียมประเพณี อันเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป ย่อมจะเป็นผู้ที่มีอำนาจ เช่น ผู้เฒ่า ผู้แก่ ซึ่งเป็นผู้สูงอายุของหมู่บ้าน เป็นที่เคารพเชื่อฟังยำเกรงจากคนในหมู่บ้านนั้น ลักษณะของอำนาจชนิดนี้คือ

1. การเชื่อฟังและปฏิบัติตามอำนาจประเภทนี้ ขึ้นอยู่กับความศรัทธาในระบบดั้งเดิมหรือประเพณีซึ่งสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน เช่น การเคารพพระสงฆ์และความยำเกรงต่อครูบาอาจารย์ เป็นต้น

2. การเคารพเชื่อฟังอำนาจนี้ เป็นผลมาจากการรู้จักมักคุ้น และความจงรักภักดีเป็นส่วนตัวจึงไม่เรียกผู้นำซึ่งมีอำนาจนี้ว่าเป็นผู้บังคับบัญชา แต่อาจจะเรียกในลักษณะอื่นเป็น "ผู้หลักผู้ใหญ่" "เจ้านาย" "ลูกพี่" เป็นต้น

3. ผู้นำที่มีอำนาจแบบนี้ อาจจะมีอำนาจในการสั่งการได้ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การทำบุญ การสวดมนต์ หรือการสั่งให้ทำงานต่าง ๆ โดยอาศัยอำนาจอันมาจากความยำเกรง บริวาร หรือผู้ติดตามก็มักจะเป็นกลุ่มญาติกันมีความสัมพันธ์กันโดยสายเลือด มิฉะนั้นก็เป็นผู้ที่เข้ามาเป็นพวกเดียวกันโดยสมัครใจ

Bernard M. Bass (1960 : 87-89) ได้แยกลักษณะของการเป็นผู้นำ 4 ประการ
คือ

- ก. สถานภาพ (status) คือ ลักษณะการเป็นผู้นำเหมือนกับความสำเร็จของตำแหน่ง
ของคนอื่น ๆ
- ข. การยกย่องนับถือ (esteem) ถือว่าลักษณะความเป็นผู้นำเป็นที่รวมของความ
สนใจ
- ค. พฤติกรรม (behavior) คือ ผู้ที่แสดงพฤติกรรมในการนำ เนื่องจากการที่มี
ตำแหน่งต่างกัน พฤติกรรมในการนำก็ต่างกันออกไปด้วย
- ง. อิทธิพล (influence) การเป็นผู้นำคือ การมีอิทธิพลเหนือคนอื่น และชักนำ
ให้คนอื่นปฏิบัติตาม

จากผลการสรุปของ Ralph M. Stogdill (1974 : 62-63) ในการสำรวจ
ผลการศึกษากว่า 15 ชิ้นพบว่าบุคคลที่มีเกณฑ์เฉลี่ยอยู่ในระดับของผู้ที่จะดำรงตำแหน่งผู้นำได้
จะต้องมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้คือ เป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉียบแหลม (intelligence) เป็นผู้มีความ
สามารถเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจในกิจกรรมที่รับผิดชอบ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมและใน
สังคม

ปัจจัยต่าง ๆ Stogdill พบว่า มีความสัมพันธ์กับการเป็นผู้นำดังนี้คือ

1. ความสามารถ (capacity) ประกอบด้วย ความมีสติปัญญาเฉียบแหลมมีความ
ตื่นตัว มีความกระตือรือร้น เป็นต้น
2. ความสำเร็จ (achievement) ประกอบด้วย ความเป็นผู้รู้ มีความคิดริเริ่มดี
 เป็นต้น
3. ความรับผิดชอบ (responsibility) ประกอบด้วย ความน่าไว้วางใจ ความ
คิดสร้างสรรค์ ความขยันขันแข็ง เป็นต้น

บทบาทความเป็นผู้นำ (leadership role)

บทบาทความเป็นผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญในการรวมกลุ่มและจูงใจคน ไปยังเป้าหมาย ประการใดประการหนึ่งอันเป็นเรื่องของการปฏิบัติการ เพื่อก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ในการมีส่วนร่วมปฏิบัติงาน และเสริมสร้างความก้าวหน้าขององค์กรหรือหน่วยงานให้มี ประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ผู้นำยังมีหน้าที่บริหารคน วัสดุ และสภาพแวดล้อมทางการบริหารเพื่อทำให้ การทำงานบรรลุเป้าหมายและให้มีประสิทธิภาพ ตามนโยบายที่กำหนดไว้ และผู้นำมีบทบาทหน้าที่ ในความรับผิดชอบ 2 ลักษณะ คือ

1. หน้าที่หลัก (primary function)

ก. ผู้นำทำหน้าที่เป็นผู้บริหาร (executive) และเป็นผู้ประสานงานกลุ่ม โดยมอบหมายงานให้คนอื่นรับผิดชอบนำไปปฏิบัติ แต่ก็มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในด้านการ บริหารงาน

ข. ผู้นำทำหน้าที่วางแผน (planner) ผู้นำต้องเป็นผู้ประเมินสถานการณ์ ภายหน้าว่ามีปัญหาอะไร และจะแก้ปัญหานั้นอย่างไร อาจจะเป็นการวางแผนระยะยาวหรือ ระยะสั้นก็ได้ อาจจะเป็นผู้วางแผนคนเดียว หรือคนอื่นร่วมวางแผนด้วยก็ได้

ค. ผู้นำทำหน้าที่เป็นผู้วางนโยบาย (policy - maker) การวางแผน นโยบายอาจมีผู้ร่วมให้ความเห็นโดยสมาชิกในกลุ่ม ร่วมกันวางนโยบายหรืออาจจะโดยผู้นำเป็น ผู้วางแผนเพียงคนเดียว

2. หน้าที่รอง (secondary function)

ก. ทำหน้าที่เป็นบุคคลตัวอย่าง

ข. ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มผู้นำประเภทนี้ มักจะเป็นบุคคลที่ดำรง ตำแหน่งนั้นเป็นเวลานาน

ค. ทำหน้าที่เป็นตัวแทนรับผิดชอบในเวลาที่มีสมาชิกในกลุ่ม เกิดปัญหาหรือ สมาชิกต้องการให้ช่วยตัดสินใจ

ง. ผู้นำทำหน้าที่เป็นบุคคลในอุดมคติของเหล่าสมาชิก เป็นที่เคารพยกย่องในด้านคุณค่าต่าง ๆ และทุกคนก็ให้ความเชื่อฟังในตัวผู้นำ

จ. ผู้นำทำหน้าที่ให้คำปรึกษาและรับฟังพร้อมทั้งช่วยขจัดปัญหา คล้ายกับที่รองรับอารมณ์ ความทุกข์ ความโศกเศร้าของผู้อื่น

จากบทบาทของผู้นำที่กล่าวมาข้างต้น มิใช่ว่าผู้นำทุกคนจะมีบทบาทที่เหมือนกันทุกคน คนที่มีบทบาทเป็นผู้นำที่ดีนั้นจะต้องมีความน่าเชื่อถือ เป็นที่ไว้วางใจของบุคคลอื่น และความน่าเชื่อถือเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ในการเผยแพร่กิจกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ เช่น พระสงฆ์ เจ้าอาวาสคือ ผู้สื่อข่าวสาร ประชาชนผู้ที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมคือ ผู้รับข่าวสาร อิทธิพลของลักษณะต่าง ๆ ของผู้สื่อข่าวสารที่มีต่อความรู้สึกประทับใจของผู้ฟัง และความน่าเชื่อถือของข่าวสาร ซึ่งความน่าเชื่อถือมีองค์ประกอบ 2 ประการคือ (1) ความสามารถ ความรู้ความชำนาญหรือความเป็นผู้รู้สามารถมองการณ์ไกล (2) ความน่าไว้วางใจ เป็นต้น

จากเรื่องลักษณะผู้นำดังกล่าวมาแล้วนี้ จะพบว่า คุณลักษณะของผู้นำจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเรื่องบุคลิกภาพ personality ผู้ที่มีลักษณะผู้นำจะแสดงออกให้เห็นบุคลิกภาพ ความสัมพันธ์ของบุคลิกภาพต่อการเป็นผู้นำก็คือ ผู้ที่มีบุคลิกภาพดีจะมีโอกาสได้เป็นผู้นำมากกว่าผู้ที่ด้อยในด้านบุคลิกลักษณะ ส่วนผู้ที่เป็นผู้นำอยู่แล้วบุคลิกภาพจะช่วยส่งเสริมเชิดชูบารมีมากยิ่งขึ้น

Jame Drever กล่าวว่า บุคลิกภาพหมายถึง ลักษณะเฉพาะหน้าของบุคคลหนึ่ง ที่ปรากฏแก่บุคคลอื่น ลักษณะดังกล่าวเกิดจากการผสมผสานของคุณสมบัติทางร่างกาย ทางสติปัญญา ทางคุณธรรมและทางสังคมที่ผู้นั้นมีอยู่ จากความหมายของคำว่าบุคลิกภาพแบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายคือ บุคลิกภายนอก เป็นเพียงเงาหรือภาพถ่ายของบุคลิกภายใน เช่น รูปร่าง การแต่งกาย กริยาท่าทาง วาจา รวมกันแล้วเป็นภาพ (image) ของคนนั้นที่คนอื่นมองเห็น บุคลิกภาพภายใน ได้แก่ อุปนิสัยใจคอ สติปัญญา ซึ่งผสมผสานกลมกลืนเข้าเป็นลักษณะเฉพาะของบุคคลนั้น อันเป็นบุคลิกภาพจริง ๆ ของบุคคลนั้นเอง

3. ทฤษฎีบทบาท (role theory)

Ralph Linton อ้างในสงวน สุทธิเลิศอรุณ, จำรัส ดำรงสุวรรณ (2522 : 48) เป็นนักสังคมวิทยาคนแรกที่ทำให้แนวคิดเรื่องสถานภาพหรือฐานะ (status) และบทบาท (role) Linton เห็นว่า สถานภาพเป็นนามธรรมที่หมายถึง ฐานะหรือตำแหน่ง จะเป็นเครื่องกำหนดบทบาทของตำแหน่งนั้น ๆ ว่าตำแหน่งนั้น ๆ จะมีภาระหน้าที่อย่างไรบ้าง ฉะนั้นเมื่อมีตำแหน่งเกิดขึ้นสิ่งที่ควบคู่มากับตำแหน่งคือ บทบาทของตำแหน่งเพราะบทบาททุกตำแหน่งจะต้องมีบทบาทกำกับ บทบาทเป็นสิ่งที่ต้องควบคู่กับตำแหน่งเปรียบเสมือนเหรียญ ถ้าด้านหนึ่งของเหรียญคือตำแหน่ง อีกด้านหนึ่งของเหรียญก็คือบทบาทนั่นเอง

Linton กล่าวว่า การที่บุคคลจะสามารถปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทที่ถูกกำหนดไว้ได้ดีหรือไม่นั้น ย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบดังต่อไปนี้คือ

1. ลักษณะเฉพาะของสังคมหรือชุมชน
2. วัฒนธรรม ประเพณี และความปรารถนาของสังคมที่เกี่ยวข้อง
3. บุคลิกภาพและความจำเป็นของเจ้าของบทบาท

Cohen (1979 : 35) ได้ให้ความหมายของบทบาทว่าบทบาท role หมายถึง พฤติกรรมที่ถูกคาดหวัง โดยผู้อื่นสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งนั้นจะต้องปฏิบัติ

ประเสริฐ แยมกลิ่นฟ้า (2529 : 43) กล่าวว่า บทบาทคือ แบบอย่าง พฤติกรรมที่ถูกกำหนดในสถานะผู้ครอบครองสถานภาพหรือตำแหน่งยึดถือ เป็นบรรทัดฐานให้กับผู้อื่น

สุนัตรา สุภาพ (2529 : 30) กล่าวว่าบทบาทคือ การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) เช่นมีตำแหน่งเป็นพ่อบทบาทก็คือ การเลี้ยงลูก เป็นครูบทบาทก็คือ อบรมสั่งสอนนักเรียนให้ดี เป็นคนไข้บทบาทก็คือ ปฏิบัติตามคำสั่งหมอม

สถาบันพุทธศาสนามีวัดและพระสงฆ์ มีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยมาก ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เดียว ภายในวัดมีสถานที่ฟังเทศน์ ฟังธรรม ทำบุญ จัดงานฉลองและงานรื่นเริงต่าง ๆ ตลอดจนเป็นสถานศึกษา และเป็นสถานสงเคราะห์คนยากคนจนเป็นต้น ส่วนบทบาทของพระสงฆ์นอกจากการเผยแผ่ธรรมแล้วก็ยังมียบทบาทในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การสงเคราะห์เลี้ยงดูและให้การศึกษาขั้นพื้นฐานแก่ลูกหลานของชาวบ้าน การรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วย การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและการแก้ไขปัญหาวชิวัตภายในครอบครัว และการพัฒนาจิตใจ

Berlo (1966 : 153) ได้ให้คำอธิบายเรื่องบทบาทไว้ดังนี้

1. บทบาทที่กำหนดไว้ (role prescriptions) คือบทบาทที่กำหนดไว้เป็นระเบียบทำให้ชัดเจนว่า บุคคลที่อยู่ในบทบาทนั้นจะต้องทำอะไรบ้าง
2. บทบาทที่ปฏิบัติจริง (role descriptions) คือ บทบาทที่บุคคลได้กระทำจริงเมื่ออยู่ในบทบาทนั้น ๆ
3. บทบาทที่ถูคาดหวัง (role expectations) คือ บทบาทที่ถูคาดหวังโดยผู้อื่นว่าบุคคลที่อยู่ในบทบาทนั้นทำอะไรบ้าง

Dressler & Willis (1976 : 147-148) ได้ให้คำอธิบายเรื่องบทบาทไว้ดังนี้คือ การที่บุคคลถูกคาดหวังให้แสดงพฤติกรรมตามเป้าหมายนั้นเรียกว่า "บทบาทที่ถูคาดหวัง" (role expectancy) และการแสดงออกทางพฤติกรรมหรือการสนองตอบต่อบทบาทที่ถูคาดหวัง เรียกว่า "บทบาทที่ปฏิบัติจริง" (role performance) บทบาทที่ปฏิบัติจริงอาจทำได้ครบถ้วน หรือไม่ครบถ้วนตามบทบาทที่ถูคาดหวังก็เป็นได้

Broom & Selznick (1977 : 34-35) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับบทบาทไว้ดังนี้

1. บทบาทที่กำหนดไว้หรือบทบาทตามอุดมคติ (the socially perscribed or ideal role) เป็นบทบาทตามอุดมคติที่กำหนดสิทธิและหน้าที่ของตำแหน่งไว้
2. บทบาทที่ควรกระทำ (the pereceived role) เป็นบทบาทที่แต่ละบุคคล

เชื่อว่าควรจะทำในหน้าที่ของตำแหน่งนั้น ๆ ซึ่งอาจจะไม่ตรงตามบทบาท ตามอุดมคติทุกประการและแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคลก็ได้

3. บทบาทที่กระทำจริง (the performed role) เป็นบทบาทที่แต่ละบุคคลได้กระทำไปจริงตามความเชื่อ ความคาดหวัง ตลอดจนความกดดันและโอกาสที่จะกระทำให้แต่ละสังคมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ

กล่าวโดยสรุปบทบาทหมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออกมาตามหน้าที่รับผิดชอบซึ่งขึ้นอยู่กับสิทธิหน้าที่ของตำแหน่งและเป็นไปตามความคาดหวังของกลุ่มและสังคม จากแนวคิดเรื่องบทบาทนี้จะสรุปประเภทต่าง ๆ ของบทบาทไว้ดังนี้

1. บทบาทที่ถูกกำหนด (prescribed role or role prescription)
2. บทบาทที่ปฏิบัติจริง (performed role of enacted role)
3. บทบาทที่ควรกระทำ (perceived role)
4. บทบาทที่ถูกคาดหวัง (expected role)

ในการศึกษาบทบาทของเจ้าอาวาสที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการศึกษาของผู้ศึกษามุ่งศึกษาเพียง 2 บทบาทคือ

1. บทบาทที่ถูกกำหนด (prescribed role) โดยสถานภาพคือพระภิกษุสงฆ์ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสดังที่ Davis (1962 : 40) กล่าวว่า "การที่บุคคลที่ดำรงตำแหน่งหนึ่งตำแหน่งใด จะต้องมียุทธหน้าที่ที่ถูกกำหนดให้รับผิดชอบควบคู่กับตำแหน่งนั้นเสมอ บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบที่กำหนดไว้ดังนี้ จะต้องเป็นที่รู้และเข้าใจกันระหว่างบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งและผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง" เช่น พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ระบุนโยบายในการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาจิตเกี่ยวกับ

1. การเผยแผ่ธรรมะ
2. การบรรยายธรรม
3. การสงเคราะห์ประชาชน
4. การประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมทางพุทธศาสนา
5. การพัฒนาวัด

2. บทบาทที่ปฏิบัติจริง (performed role) หมายถึง การปฏิบัติงานตามบทบาทและสถานภาพที่เป็นจริงดังที่ สุนัตรา สุภาพ (2529 : 30) กล่าวว่าบทบาทคือ การปฏิบัติตามสิทธิหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) จริง ๆ เช่น พระภิกษุปฏิบัติเป็นพระสงฆ์เจ้าอาวาสบทบาทที่ปฏิบัติจริงก็คือ เป็นผู้กระตุ้นให้ประชาชนมีการพัฒนาทางด้านจิตใจในเรื่องเกี่ยวกับ

1. ละ ลด เลิกอบายมุข
2. ความกตัญญูทดแทนเวทีย
3. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
4. ความเคารพแบบน้อม ซื่อสัตย์สุจริต
5. การประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมทางพุทธศาสนา
6. การบรรยายธรรม
7. การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย